

A magyar vallásos műveltség bizánci rétegei

Európa középső részén több ezer kilométer hosszúságban húzódik az a határvonal, amely a kontinens keleti és nyugati felét egymástól elválasztja. Ez a vonal több mint másfél évezreddel ezelőtt kezdett kirajzolódni Európa térképén, és az azóta eltelt évszázadok során vallási és kulturális választóvonalat jelentett a kereszténység nyugati és keleti ága és az ezek mentén szerveződő, formálódó kultúrák között. Az egyházak közötti közeledések és távolodások, integrációs és szeparációs törekvések történései egybeestek a határvonal mentén élő népek, az ezen a tájon regnáló politikai erők, hatalmak közötti szinte állandóan jelen lévő konfliktusokkal, háborúkkal és békekötésekkel. Közben pedig a keleti és a nyugati egyházak eszmeisége és gyakorlata megszakítás nélkül sugárzott szét a kultúra számos területére.

Az Európa közepén húzódó választóvonal azonban nemcsak elválaszt, de a kulturális kapcsolatok vonala is. Az egyházi és kulturális elkülönülés jegyében eltelt évszázadok a folyamatos kulturális kapcsolatkeresés, az állandó érintkezések évszázadai is voltak. Helyi szinten a kisebb és nagyobb közösségek a kölcsönös egymásrautaltság tudatában keresték egymással a kapcsolatokat, amelyek során a szomszédos területeken a kulturális javak cseréjére is sor került.

Nemcsak a kultúrák kerültek egymás hatósugarába, de a vallási életben is megfigyelhetők az átmenetiség jegyei. Még az egymástól szigorúan elkülönülő egyházak működésében is megjelentek eredendően idegen, a másik oldal hitéletére jellemző vonások. Ezek elsődleges befogadója a népi vallásosság, amely a maga természetes módján válhatott a szomszédos keleti vagy nyugati egyházi gyakorlat néhány elemének hordozójává. De a történelem olyan helyzeteket is teremtett, amikor egy egész egyház jött létre az átmenetiség jegyében.

A kelet-nyugat közötti kontaktzóna középső régióiban hozták létre a XVI-XVII. században a görög katolikus egyházat, amely magában hordozta a két kultúra találkozásainak szembetűnő és rejtettebb jegyeit. A hitélet hivatalos és népi rétegei máig őrzik a keleti örökség jellegzetes vonásait, ugyanakkor az évszázadok során mélyen beágyazódtak a nyugati kereszténység kultúrkörébe.

A görög katolikus egyház kelet és nyugat találkozásának gyümölcse. E kultúra hordozói máig is kettős kötődés jegyében élik meg vallásosságukat hétköznapjaikon, ünnepeiken, vagy éppen válságos időszakaikban.

Évezredek történelme során a magyarság számos alkalommal és eltérő intenzitással került kapcsolatba a keleti kereszténységgel, ezen belül a bizánci műveltséggel. A honfoglalás előtti időktől a XX. századi szovjet mintájú – a bizánci hagyományba is beágyazódott – ideológia virágzásáig majd napjainkban is tartó hanyatlásáig, egyházművészeti motívumok alkalmazásától a nemzeti nyelvű keleti egyház működéséig a bizánci műveltség elemei és egyes rétegei változatos módon épültek be a magyar vallásos kultúrába.

A Kárpát-medencében átélt évezred során szinte nem találunk olyan időszakot, amikor a keleti kereszténység valamilyen formában ne jelent volna meg, ne éreztette volna hatását. A történeti és régészeti adatok tanúsága szerint megjelent:

- a honfoglalás előtti időszakban,
- a honfoglalást követően jelen volt a XII-XIII. századig – bár művelődéstörténészeink szerint számottevő hatást nem fejtett ki,
- megjelent a XIII. századtól migrációs folyamatok hozadékaként,
- a török hódoltság után a tömeges betelepülésekkel együtt,
- és közvetett formában egy új hullámban érkezett századunk második felében is: a keleti keresztény hagyományba ágyazódott, arra rátelepedett szovjet rendszer pszeudo-vallásának kulturális „mellékhatásai” formájában.

Bizánci műveltségi elemekkel tehát különböző időszakokban került érintkezésbe szakrális kultúránk.

Napjaink és a közelmúlt magyar vallásos műveltségében a bizánci réteget alapvetően a görög katolikus egyház képviseli a maga liturgikus hagyományaival és a teljes magyar népesség mintegy 2 %-át képviselő híveivel. E vallásos kultúra centruma és fő elterjedési területe a magyar nyelvterület keleti-északkeleti vidéke.

Mintegy három és fél évszázad során a bizánci liturgiára épülő, idegen etnikai gyökerű szakrális kultúra a mai Magyarország területén és határainkon túl is több vidéken, történeti, etnikai, integrációs folyamatok eredményeként, jelentős mértékben magyarrá vált. E váltás során is megőrizte azonban bizáncias vonásait, amelyek elsősorban a

hitéletben, az ahhoz kapcsolódó tudásanyagban, valamint a mindennapi élet erkölcsi dimenzióiban élnek tovább.

Hitélet

A hitélet vallásgyakorlási rétegei a vallásos műveltségen belül elsősorban a nyilvános istentiszteleti alkalmak és az egyházi ünnepek révén kapcsolódnak a görög katolikusok a keleti hagyományhoz. A szakrális kultúrán belül ez az, amit a görög katolikus hívek a leginkább a magukénak tudnak, ami őket a római katolikusoktól szembetűnően megkülönbözteti.¹

A korábban eltérő egyházi időszámítás emlékei egyre halványulnak, az ünnepek rendje, egyházi és népi szokásai azonban ma is sokat megőriztek a bizánci liturgikus hagyományból.

A szent idők, a szent időszakoknak a Gergely-naptártól eltérő megtartása a XX. század második felében már a múlté. A vegyes felekezetű vagy szertartású közösségekben a két karácsony, a két húsvét megtartása a vallási tolerancia fontos próbaköve volt.

A bizánci naptár jelentősebb ünnepei többségükben ma is az egyházi év részei. Vannak közöttük, amelyek megtartották korábbi elnevezésüket vagy hagyományaikat, esetleg mindkettőt /Jézus találkozása Simeonnal, Úrjelenés/, míg mások a latin – és ezzel együtt a magyar, a katolikus közép-európai – vallásos szokásrendbe illeszkedtek. Jól tükröződik ez az Úr ünnepei és az Istenszülő ünnepeinek egyházi és laikus szokásvilágában.

A szentek ünnepei részint az apostolok, a kereszténység keleten és nyugaton egyaránt tisztelt vértanúinak, egyházatyáinak emléknapijai. Sok párhuzamosságot találunk közöttük a latin egyházban is tisztelt szentek ünnepeivel, míg mások a kultusz jellegzetesen bizánci rétegéhez tartoznak. Ez utóbbiak közé tartozik Nagy Szent Bazil, Aranyszájú Szent János emléknapija, míg az előbbieik közé Illés próféta vagy Keresztelő Szent János ünnepei. Más ünnepek közösek ugyan a latin egyházzal, időpontjuk azonban eltér attól. Ide tartozik többek között György nagyvértanú napja /április 23./. Az alacsonyabb ünnepélyességi fokozatú ünnepek jelentős része kifejezetten keleti hagyomány /Kozma és Dömjén, Szent Pelagia stb./, vallásos folklórjuk ugyanakkor gyakorlatilag hiányzik. Több a nyugati katolikus és protestáns

¹ Bartha 1990.

folklórban is számon tartott nap számottevő folklórral rendelkezik /Borbála, Demeter, András apostol, Flórián stb./

A doxológiás, a polyeleoszozos és a litiás ünnepek az egyházi évkör sajátos bizánci liturgikus és népi hagyományokkal rendelkező rétegét alkotják.

A vallásos szokásanyagon belül vannak olyan ünnepi hagyományok, amelyek csak vagy elsősorban a görög katolikusságra jellemzőek. Ilyenek tekinthető egyebek között az úrszínéváltozásakor gyakorolt terménymegáldás, gyümölcsszentelés, a Keresztelő Szent János napján szokásos gyógyfűmegáldás, vagy a Miklós-napi kakasszentelés.

A görög katolikus szakrális tér

A bizánci rítusú közösségekben a lokális szakrális terek sajátos strukturái jöttek létre. Ezek a térbeli strukturák természetükből adódóan sokban hasonlítanak azokhoz, amelyek az azonos földrajzi régióban élő római katolikus egyházközösségek hitéletét működtetik. A kultusz és a vallásgyakorlás jellegzetes vonásai a térben ezeken a helyi térszerkezeti modelleken keresztül jut kifejezésre.

A térszerkezet centrumában álló templom egyaránt magán hordozza a latin és a bizánci vallásos kultúra kódjait és jelentéseit.

A templomok anyaga, külső megjelenése sokat változott a XVII-XVIII. század óta. A két-háromszáz évvel ezelőtt még szinte kizárólagosan használatban lévő falusi fatemplomok túlélő magyarországi példányai századunk végére szabadtéri néprajzi múzeumi építmények lettek, a helyükre épített kőtemplomok építészei gyakran római katolikus mintákat követtek. A bizánci stílusjegyek és szellemiség a mai Magyarország görög katolikus templomépítészetében a nyolcvanas évektől jelenik meg határozottabban.

A templomok berendezése, felszerelése a bizánci liturgia igényeinek felel meg. A latin rítushoz való közeledés a templombelsőkön jól megfigyelhető: megjelentek a padsorok, a hangszeres zene /orgona/, a magyar és a nyugati egyház szentjeinek képei.

A korábbi templom patrónusok helyét egyre több egyházközösségben nemzeti szentjeink vették át. A pócsi Szűzanya ikonja a magyar görög katolikusság specifikumaként számos templomban megtalálható.

A templomok belső terének kialakításában az elmúlt évszázadokban érzékelhető volt a latin rítusúaktól átvett, megörökölt kőtemplomok hatása. Nagyobb városokban szép számmal kerültek át római katolikus templomok a görög katolikus egyház kezelésébe, tulajdonában a centrum területén és szórvány területeken egyaránt.

A templom a szakrális táj többi elemével a hitélet térbeli működésének kelléke és aktív tényezője. A környezeti elemek együttesen adják meg a hitélet működésének helyi térbeli modelljét.

A római és görög katolikusok által vegyesen lakott településeken a vallási térszerkezet működésében két alapvető tendencia érvényesül.

1. Települési szinten a tér kitüntetett pontjai nagyobb sűrűséggel vannak jelen ott, ahol a két szertartású közösség egymástól független hitéletet él. Ezekben az esetekben is törvényszerűen előfordulnak átfedések egymás szakrális helyeinek használatában, főként egyházközségi szinten és vegyes családokban.

2. Közös térstruktúrák alakultak ki azokon a településeken, amelyekben valamelyik szertartás domináns. Ilyenkor a szent helyek mindkét szertartás igényeit szolgálják. Ez a modell szórvány területeken általános.

A magyar görög katolikusok szellemi központja, egyúttal szakrális terük centruma Máriapócs. A hozzá kapcsolódó hagyományok a vallásos műveltség egészére kiterjednek, a hivatalos liturgiától a népi vallásosságig, a szokáshagyománytól a folklórig.

A pártállami vallásüldözés évtizedeit megelőzően nem volt ritka itt a százezres hívőserég. Máriapócs kezdettől fogva nemzetközi búcsújáróhely. A magyar híveken kívül rendszeresen látogatták ukrán, román, szerb, örmény, szlovák zarándokok, római katolikusok, reformátusok, evangélikusok, görögkeletiek egyaránt. 1940-es adatok szerint például abban az esztendőben 93 galíciai falu zarándokai keltek útra, hogy részt vegyenek a Nagyboldogasszony-napi máriapócsi búcsún.

Máriapócs jelentősége a hazai görög katolikusság hitéletében a rendszerváltás óta ismét megnőtt. Nemcsak a zarándokok újra felduzzadt száma jelzi ezt, de olyan események is, mint a pápa látogatása - amikor mintegy háromszázezren jelentek meg a misén -, vagy más nemzetközi rendezvények.

A mai Magyarország határain túl, elsősorban a jelenlegi Szlovákia keleti részén élő magyar görög katolikusok számára a nemzeti hovatartozás kifejezésének is számít több északkelet-magyarországi

búcsújáráshely rendszeres felkeresése. Ezeken a kegyhelyeken keresztül valósul meg az anyaországgal való rendszeres kapcsolat, amelynek járulékos elemei a magyar nyelvű énekeskönyvek, vallásos nyomtatványok beszerzése, a szakrális tárgyi kultúra kegyhelyi rétegei.

A vallásos műveltség kognitív rétegei

A vallásos műveltségnek a hitélet gyakorlati dimenziója mellett másik alapvető összetevője az az ismeretanyag, amellyel a hívek részben saját vallásukról, részben ezzel összefüggésben a világról szélesebb körben rendelkeznek. Ezen a téren a görög katolikusok az unió időpontjától fogva egészen a legutóbbi időkig más felekezetekhez viszonyítva közismerten alacsony nívón álltak. A papság hívei műveltségében osztozott, azok életmódját élte, lakáskörülményeiben, hétköznapi életében azoktól nem vagy alig különbözött. Az eltérés nemegyszer csak abban mutatkozott meg, hogy a papok birtokában voltak Szent Liturgia végzéséhez, a liturgikus szövegek olvasásához, szükség esetén másolásához szükséges ismereteknek. A tárgyi feltételek hiánya – szerkönyvek, a szertartáshoz szükséges felszerelések – nemegyszer még hivatásuk végzésében is akadályozta őket.²

Rendszeresebb papképzésre csak az unió után, a XVIII. századtól került sor. Kezdetben Nagyszombatban, Egerben, biztosított helyet a katolikus egyház meghatározott számú papnövendék számára, majd szélesebb körben a munkácsi papi szeminárium felállításával immár nagyobb számban megindulhatott a papság képzése. A XIX. század második felére az akkor még ruszin papság már számottevő latin és magyar műveltséggel rendelkezett. Érdekes módon ezt a műveltséget a napjainkban nemzeti öntudatra ébredő ruszinság a nemzetközi tudományos fórumokon is inkább negatív jelenségként éli meg.³ A román egyesültek ezen a téren más utat jártak be.

Szervezettebb népoktatásról jobbára csak Mária Terézia idejétől lehet beszélni, amikor a nagyobb kelet-magyarországi városokban népiskolákat létesítettek. A falusi népesség azonban még századunk első felében is más felekezetekhez viszonyítva az iskolázottság legalacsonyabb fokán állt. Ez a műveltségi hátrány falusi közösségekben helyenként még ma is érezhető.

² Cserbák 1986.

³ Rusinko 1996. 422.

A görög katolikus világi értelmiség a múlt század második felében kezdett formálódni, számottevő felekezeti elkötelezettségű értelmiségi középréteg pedig inkább csak századunkban alakult ki. Ennek szerepe nem elhanyagolható az etnikai asszimilációban, a felekezeti identitás megőrzésében – az időnként felerősödő latinizálódási törekvésekkel szemben is –, valamint, másik oldalról, századunk utolsó harmadától elsősorban az emigrációban, később a mai Ukrajna területén is egyfajta ruszin nemzeti ébredés küzdelmeiben.⁴

Az értelmiség a legutóbbi évtizedekben főként a nagyobb városok parókiái körül csoportosul, és a bizánci szertartáshoz való ragaszkodás jellemzi. Sok közöttük az első generációs, akik foglalkozásuk révén kerültek el szülőhelyükről. A mai Magyarország nagyvárosi parókiái között sok a szórványokat összefogó egyházköztség, amelyekben a saját szertartás szerinti vallásgyakorlás közösségteremtő funkciókat is ellát. Ilyen parókiák napjainkban is szerveződnek. A vallásukat gyakorlók között szórvány helyzetben nagy a római katolikus hitéletbe való betagozódás esélye. Az értelmiség és a középrétegek szerepe a szertartás megőrzése terén kiemelkedő fontosságú. Számukra ugyanis a vegyes vallású vagy túlnyomóan római katolikus városi környezetben a bizánci szertartás megőrzésére irányuló törekvés a gyökerekhez való ragaszkodást is jelenti.

Felekezeti és etnikai identitás

A magyar görög katolikusok történelmük során gyakran kerültek szembe etnikai hovatartozásuk, eredetük tisztázatlan kérdéseivel.⁵ A történelmi tudat egyik legfőbb formálója ezen a téren az egyháztörténetírás, amelyben rendre felvetődik a görög katolikus magyarság etnikai eredetének kérdése.⁶ A keleti egyház kontinuitásával kapcsolatos elképzelések az egyháztörténészekről kiindulva, az alsó papság közvetítésével eljutottak a világi értelmiség, sőt, a hívek szélesebb rétegeinek körébe. A kutatások azt mutatják, hogy a hívek jelentős része hallott erről a kérdéstről, és valamilyen formában, rendszerint a magyar eredet, a magyar kontinuitás megfogalmazásával állást is foglal benne. A tudománynak az eltérő etnikai eredetre

⁴ Vö. Mayer 1977. Rusinko 1996., Prizel 1998.

⁵ Magocsi 1978.

⁶ A kérdéshez lásd: Pirigy 1991.

vonatkozó megállapításai, az ezt alátámasztó eddigi eredmények⁷ ugyanakkor nem jutottak el a hívekhez, ilyen irányú ismereteiket főként helyi tapasztalataikból merítik.

Eltér ettől a közösségek saját történeti múltjukról alkotott képe. Számos görög katolikus településen ismerik a róluk megjelent néprajzi, helytörténeti, népnyelvi munkákat, nemegyszer a falu betelepítésére vonatkozó ismeretekkel is rendelkeznek. Mivel a bizánci szertartásúak kutatása a legtöbb szakterületen igencsak kezdeti stádiumban van, a munka jelentős részét a helyszínen végzett anyaggyűjtés alkotja. Ennek eredményeként a kutatók és a helyben lakók között a tapasztalatok szerint szoros a kapcsolat. Mindez pedig ismét csak a helyi kutatási eredmények gyors visszacsatolásához vezet. A görög katolikus parókiák népességének ismeretei saját történetükről tehát jóval megalapozottabbak, mint az a tudás, amellyel egyházuk történelméről rendelkeznek.

Az etnikai hovatartozással és önmeghatározással lehet kapcsolatba hozni a görög katolikusokra a velük együtt élő vagy szomszédos közösségek által alkalmazott *orosz*, illetőleg számos görög katolikus gyülekezet vagy település tagjainak saját magukra vonatkozó *tót* megnevezést.

A görög katolikus ruszinokat a múlt századi leírásokban, statisztikákban, tudományos közleményekben gyakran nevezték *oroszoknak*, *magyar oroszoknak*. Az *orosz* terminus a népnyelvben is megjelent. Kárpátalján vegyes felekezetű falvakban gyakran alkalmazzák az *oroszok* megnevezést a római katolikus vagy református magyarok a velük együtt élő, rendszerint ugyancsak magyar nemzetiségű görög katolikus felekezetűekre, általában pejoratív jelentéssel, gyakran negatív jelzőkkel társítva. Egyetlen példaként említem, hogy a kárpátaljai Balazsér /Bereg vm./ falunak a református templom körüli részét az idősebbek még ma is *magyar falunak*, a görög katolikus templom körüli részét *orosz falunak* nevezik.

Más adatok ugyanakkor arra utalnak, hogy az *orosz* kifejezés a görög katolikusokra alkalmazva elsősorban azok szertartására utal. Rendszeresen találkozunk ezzel a felekezeti megjelöléssel magyar nemzetiségű görög katolikus közösségekre vonatkoztatva. Természetesen nem jelenti ez azt, hogy a kifejezés ne utalhatna az általa megjelöltek etnikai eredetére.

⁷ Paládi-Kovács 1973.; D. Molnár 1997., Udvari 1992.

Ami a *tót* megnevezést illeti, egyes hazai görög katolikus közösségek ezáltal különböztetik meg magukat a velük szomszédos szlovák, többnyire római katolikus vallású lakosságtól. Az előző generációk által használt ruszin nyelv a napjainkra teljesen asszimilálódott falvak lakosságánál a közös emlékezet része, és rendszerint mint a nagyszülők, dédszülők által használt nyelv él a köztudatban.

A nyelvhasználat, a liturgikus nyelv szoros összefüggésben áll az etnikai identitással. A vallás számos területen van hatással a nyelvi identitásra, mindenekelőtt a vallásgyakorlás, a vallásos információ, a nevelés - hitoktatás, a szakrális folklór területén. A magyar görög katolikusok számára hosszú ideig a legfontosabb és konfliktusokat is magában hordozó kérdése volt az anyanyelv használata, amit a téma monográfusa nem véletlenül nevezett a görög katolikus magyarság "utolsó kálvária útjának".⁸

Az identitás fontos eleme az írott nyelv, amely vallásos tartalmú szövegeket tartalmaz. A vallásossághoz elengedhetetlenül szükséges információanyag megszerzésének és állandó utánpótlásának nyelve annál is fontosabb, mivel szakrális jellegénél fogva a hétköznapiakon használt nyelvtől eltérő, más minőségű külső kontextusban és belső jelentéstartalommal működik. Az írott szakrális szövegek jellegük és funkciójuk alapján különböző típusokba sorolhatók, amelyek az identitást más és más módon befolyásolják.

Ismeretes, hogy a liturgia nyelve egészen századunk elejéig hivatalosan nem lehetett magyar. A gyakorlat azonban a Szentszék tilalmát már jóval korábban megkerülte, s a magyar nyelvet számos településen kisebb-nagyobb mértékben használták a liturgiában. Vannak adatok arra is, hogy liturgikus szövegek "házi" fordításai parókiáról parókiára jártak, ószláv vagy görög nyelvű szertartásokat a falusi papság magyarul végzett a saját gyülekezetében. Az a rendezetlen állapot, amely a magyar liturgikus nyelv körül sokáig létezett, a görög katolikus papságból egyfajta védekező magatartást váltott ki, ez pedig kiegészült a méltatlanság érzésével. A görög katolikusok magyarságukban érezték megbántva magukat, ami nemhogy gyengítette volna, inkább erősítette bennük a nemzeti érzést. Ezek és más a felső papságot és az értelmiséget foglalkoztató kérdések és eszmék a falusi papok közvetítésével eljutottak a nép közé, ahol tudatformáló erőként

⁸ Szabó 1913.

jelentek meg. A vallásos ismeretekre vonatkozó helyszíni kutatások során gyakran kerülnek elő ilyen adatok.

Ószláv nyelvű liturgikus könyvek az elmúlt évszázadok során nagy mennyiségben jutottak el hazánkba. Galíciai, volhíniai nyomdákban vándor könyvkereskedők szállították ezeket a könyveket a mai Kelet-Magyarország területén át a Balkán irányába. A máriapócsi baziliták könyvtárában szép számmal akadtak ilyen kiadványok.⁹

A nem liturgikus vallásos tartalmú könyvek, nyomtatványok terjesztésének, illetőleg beszerzésének legfőbb alkalmait a már említett búcsúk jelentették. A szomszédos országok görög katolikus magyarsága a máriapócsi, vagy akár a szentkúti búcsúban saját anyanyelvén írott vallásos irodalomhoz juthatott, amely részint otthoni olvasásra, részint különböző ájtatosságok formájában gyakorlati, egyéni vagy közösségi felhasználásra szolgált. A közvetlen kapcsolat a vallásgyakorlással ezen a ponton is jól kimutatható.

Ahogy az etnikai identitás alapvető rétegét alkotja az adott etnikai közösségnek a környező etnikumokkal szembeni önmeghatározása, ugyanúgy fontos része a vallási identitásnak, hogy miként alakul egy bizonyos felekezet tagjainak más felekezetekkel, azok tagjaival való kapcsolata. A magyar görög katolikus egyház ezen a téren szintén rendelkezik olyan vonásokkal, amelyek specifikusak, csak erre a felekezetre jellemzőek, s amelyeknek vizsgálata éppen ezért különösen indokolt.

A magyar görög katolikusok lakóhelyükön és annak közvetlen környezetében többnyire római katolikusokkal, reformátusokkal, evangélikusokkal és görögkeleti vallásúakkal élnek együtt. A II. világháború előtt érezhető volt a zsidó jelenlét is. Vannak területek, ahol az ortodoxiával való együttélés újabb keletű, és a görög katolikus egyház II. világháború utáni, több évtizedes beolvasztásának eredménye. Nem csoda, hogy ezeken a vidékeken uralkodó magatartásforma az ortodoxia elutasítása.

A mai Szlovákia keleti részén a 80-as években még élénken élt az emléke annak az időszaknak, amikor a szovjet mintát követve a görög katolikus egyházat beolvasztották a pravoszláv egyházba. A csatlakozást megtagadó papok további működését nem engedélyezték, azok vagy felhagytak hivatásukkal, vagy titokban folytatták azt. Van olyan szlovákiai magyar település, amelynek görög katolikus lakossága úgy reagált erre, hogy tizennyolc évig nem engedett a faluba pravoszláv

⁹Ojtozi 1982. 20.

papot, illetőleg, rendszeres vallásgyakorlását pap nélkül, laikusok vezetésével végezte. A szentségeket sokan titokban vették igénybe.

Kárpátalján a titokban végzett vallásgyakorlás mindennaposnak számított, amiben illegálisan működő papok is részt vettek.

A mai Ukrajna és Románia területén az ismert történelmi körülmények miatt a görög katolikus egyház újjászerveződése csak később, a rendszerváltással egyidejűleg indulhatott meg, és változatos módon ment végbe. A mindkét országban máig tisztázatlan egyházi tulajdonviszonyok tovább színezik a képet. A folyamatról rendelkezésre álló adatok még nem adnak elegendő támpontot a megfelelő értékeléshez. Annyi azonban bizonyos, hogy több újjáalakult magyar görög katolikus közösségben a görögkeleti felekezet a legfőbb ellenségnek számít.¹⁰ Ezt a nézetet csak erősítik az ukrán, az orosz, a román ortodox egyházak hivatalos megnyilatkozásai.

A római katolikussággal való kapcsolatokra egyaránt jellemző az összetartozás tudata és a több ponton való elhatárolódás igénye. A görög katolikus egyház történetében voltak időszakok, amikor a liturgiát, az ünnepeket a latin szertartás irányában módosították. A keleti szertartás iránt érzett ragaszkodás azonban mindvégig érezhető. Ennek apróbb jelei, hogy például egyes mindkét szertartásban ismert szentelmények közül a bizánci rítusút hatásosabbnak tartják /pl. szenteltvíz/. Sok helyen egyházuk beolvasztása után a görög katolikus hívek a római katolikus templomokat látogatták. A római katolikus plébániák hitéletében való részvétel megfelelő egyházi ellátottság hiányában, szórvány helyzetben mindennaposnak mondható.

A protestáns egyházakkal és lakossággal való kapcsolatok helyi szinten értékelhetők. Századunk közepéig a vegyes házasságok nem voltak gyakoriak. Alkalmanként reformátusok, evangélikusok is igénybe vették a bizánci rítus egyes szolgáltatásait, szenteléseit, áldásait. A helyi protestáns hatás érzékelhetően megmutatkozott a magyar nyelvű szertartásra való törekvésekben.

Mind a római katolikusokkal, mind a protestánsokkal való érintkezés egyik legfontosabb ütközőpontja a felekezeti endogámia mellett az eltérő egyházi időszámítás volt. Egészen napjainkig elevenen él az emléke annak, hogy a kereszténység legnagyobb ünnepeit eltérő időpontokban tartották. Ez az időeltolódás a vegyes családokban okozott elsősorban problémát. Új konfliktus helyzetekhez vezetett ugyanez a jelenség egyes kárpátaljai gyülekezetekben, valamint a

¹⁰ Vö.: Pilipkó 1997.

pravoszláv egyházzal kialakult, más okokból amúgy is zűrzavaros viszonyokban.

Róma és Bizánc között

Amikor a kultúrák tanulmányozása során átmeneti zónákról beszélünk, európai viszonyok között ritkán szoktuk megemlíteni a vallást. Ennek oka, hogy a felekezeti tagolódás kialakult egyházi szervezetekre épül, amelyek között éppen nem lehetetlen, de nagyon nehézkes az átmeneti formák megjelenésének esélye. Ahol a vallásgyakorlásban ilyen jelenségekkel mégis találkozunk, azok többnyire a népi vallásosság körébe tartoznak.

A görög katolikus szertartásrend „hivatalos” formájában is magában hordoz olyan jegyeket, amelyek működési területén a kulturális kontaktzónák átmenetiséget reprezentáló sajátosságai, amelyek a keleti és nyugati kereszténység elemeinek keveredéséből állnak össze felekezeti formációvá. A hétköznapi latin és keleti vallásgyakorlási formái, liturgikus és paraliturgikus hagyományai, keleti és nyugati ünnepek az egyházi kalendáriumban, úrnapiak, a novemberi halottak napjának megünneplése a helyi hitéletben, Galíciából és Franciaországból, Portugáliából érkező hivatalos és népi ájtatosságok, ikonok, padsorok, helyenként szobrok, keleti és nyugati szentek, hangszeres zene a templomokban: mindez a külső szemlélő számára valóban egy átmeneti vallásos közösség képét mutatja, miközben ezek az elemek a mindennapi vallásosságban ha nem is mindig konfliktusoktól mentesen, de jól megférnek egymás mellett.

A görög katolikus egyház az átmenetiség egyháza, az átmenetiség vallásos műveltsége Európa keleti és nyugati fele között.

*

A XX. század végére ez az átmeneti egyház a fennmaradásért, a keleti szertartásért és a nyugati orientációért és a magyar nemzeti nyelvért, a magyarként való elismertetésért több fronton vívott harcok után, úgy tűnik, megtalálta helyét a mai Magyarországon. Identitását erősíti, hogy értelmisége helyet kapott a hazai kulturális, tudományos élet, a sajtó, a nyilvánosság számos területén. Rendszeres műsorokat sugároz a rádióban, a legutóbbi időkben kitüntetett időpontokban szerepelt a televízió adásában. Immár nemzeti zarándokhellyé vált

szellemi központját, Máriapócsot a pápa személyesen kereste fel. Nemzetközi akkreditációval rendelkező papi szemináriuma, saját orgánumai, tudományos műhelyei működnek. A katolikus egyházon belül nem szegény rokon többé. Abban a helyzetben van, hogy segítséget nyújthat a határon túli, korántsem ilyen rendezett helyzetű és identitású magyar parókiáknak.

Botond vitéz buzogánnyal zúzta be Bizánc kapuját. Egy évezreddel később Bizáncnak sikerült az, amivel korábban, más módszerekkel sikertelenül próbálkozott, immár azonban nem hatalmi eszközökkel, hanem rá jellemző módon, kerülő úton, közvetítők, szláv, román népelemek útján. Bizánc megtalálta helyét a XX. századi magyarság szakrális kultúrájában, élő vallásosságában.

IRODALOM

Bartha Elek 1990

A görög katolikus magyarság vallási néprajza. In: *Magyar Néprajz, VII.* Népszokás, néphit és népi vallásosság. Budapest. 425-442.

Cserbák András 1986

A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. In.: "Mert ezt Isten hagyta..." /Szerk.: **Tüskés Gábor**/ Budapest.

D. Molnár István 1995

Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és a mai Lengyelországban. Bp.

Magocsi, Paul Robert 1978

The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus' 1848-1948. Cambridge

Mayer Mária 1977

Kárpátukrán /ruszin/ politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. Bp.

Ojtozi Eszter 1982

A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen

Paládi-Kovács Attila 1973

Ukrán szórványok a 18-19. században Magyarország északkeleti részén. Népi kultúra - népi társadalom, VII. Budapest. 327-368.

Pilipkó Erzsébet 1997

Görög katolikus-ortodox ellentét egy kárpátaljai magyar görög katolikus egyházközségeen belül. Posztbizánci Közlemények, III. 52-62.

Pirigyi István 1991

A görögkatolikus magyarság története. Bp.

Prizel, Ilya 1998

National Identity and Foreign Policy. Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine. Cambridge.

Rusinko, Elaine 1996

Between Russia and Hungary: Foundations of Literature and National Identity in Subcarpatian Rus'. *The Slavonic and East European Review*, vol. 74. Nr. 3. 421/444.

Szabó Jenő 1913

A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária útja 1896-1912. Budapest.

Udvari István 1992

Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza.